

/logo Saveta Evrope/
SAVET EVROPE

Parlamentarna skupština

**Izveštaj o ratnom razaranju kulturne baštine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini koji
podnosi Odbor za kulturu i obrazovanje**

DRUGI INFORMATIVNI IZVEŠTAJ

Dokumenat 6869, izmenjen

17. jul 1993.

Sadržaj

A. **Deklaracija** o bivšoj Jugoslaviji, predsednik Odbora, gđa Leni Fischer 2

B. **Drugi informativni izveštaj**, dr. Colin Kaiser, stručni savetnik

I. Uvod 4

II. Vrste raspoloživih informacija 4

III. Kontinuirano ratno razaranje kulturne baštine u Hrvatskoj i Bosni i
Hercegovini 5

IV. Rad na obnovi 16

V. Inicijative iz inostranstva 20

VI. Opšti zaključci i preporuke 26

C. **Pismo** vlasti Bosne i Hercegovine 29

D. **Aktivnost** Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum u bivšoj Jugoslaviji od
1991. do 1993, dr. Diether Kramer 30

E. **Deklaracija** usvojena na Konferenciji o posledicama rata na okolinu, Zagreb,
17. aprila 1993 32

A. DEKLARACIJA I BIVŠOJ JUGOSLAVIJI koju je podnela gđa Leni Fischer, prihvaćena od strane Odbora za kulturu i obrazovanje

Oslo, 9. jun 1993.

Situacija je katastrofalna. To važi za Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Crnu Goru (gde se to naročito odnosi na područje Kosova).

Naročita kritika može se uputiti mešanju hrvatskih elemenata u borbe oko Mostara.

Odbor može da učini malo toga unutar svojih nadležnosti. Međutim, koliko god da je to malo i ma koliko neznatan efekat toga bio, Odbor bi trebalo da potvrdi i *da nastavi da javnosti predočava* svoju zabrinutost za ljudsku i kulturnu dimenziju aktuelnih neprijateljstava.

Ta zabrinutost obuhvata kulturu u najširem smislu: baštinu (koja je primarna meta), obrazovanje, kreativne kulturne aktivnosti, sport i sredstva javnog informisanja. Setimo se dece koja su nedavno poginula na fudbalskom terenu u Sarajevu.

Zašto insistirati na kulturnoj dimenziji?

- da bi se potvrdilo pravo naroda i pojedinaca na identitet, dostojanstvo i kvalitet života;
- da bi se odbilo prihvatanje progona na verskoj osnovi u Evropi;
- da bi se skrenula pažnja na stradanje dece na područjima zahvaćenim neprijateljstvima i da bi se mislilo na budućnost;
- da bi se pokazalo da za baštinu svi treba da brinu;
- da bi se podržali oni koji su na terenu angažovani na polju kulture;
- da bi se ojačali uzdrmani preživeli ostaci uprave;
- da bi se u bivšoj Jugoslaviji i izvan nje pružila podrška onima koji rade na održanju ideje multikulturnog društva;
- da bi se pomoglo umetnicima i istraživačkim radnicima kako u bivšoj Jugoslaviji, tako i izvan nje.

Ne treba samo čekati kraj rata, pa tek onda započinjati akciju, čak ako se pokaže da je ona ograničena na izražavanje zabrinutosti i solidarnosti.

Odbor za kulturu i obrazovanje stoga predlaže sledeće:

- (1) Da se radi informisanja javnosti kao dokumenat Skupštine objavi drugi izveštaj dr Kaisera o ratnoj šteti nanetoj kulturnoj baštini u Hrvatskoj i BiH;

(2) Da se na poziv vlasti BiH odgovori da će se nastaviti nastojanja da se organizuje misija za utvrđivanje činjenica čim to bude moguće, i to u saradnji s IPU (Interparlamentarna misija). U tom cilju će se aktivno raditi na uspostavljanju kontakata sa UN i PMEZ kako na nivou sekretarijata, tako i na nivou skupštine (s namerom da to bude kraj jula).

(3) Da se od Pododbora za arhitektonsku i umetničku baštinu zatraži da 28. juna 1993. godine održi koordinacioni sastanak o međunarodnoj akciji u vezi s kulturnom baštinom bivše Jugoslavije, pri čemu bi se od dr Kaisera zatražilo da za taj sastanak pripremi dodatni izveštaj o najnovijim događajima.

(4) Da se radi na uspostavljanju kontakata na drugim poljima (obrazovanje, sredstva javnog informisanja, itd) uz mogućnost da Skupština na jesen održi raspravu.

B. DRUGI INFORMATIVNI IZVEŠTAJ o ratnoj šteti nanetoj kulturnoj baštini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, dr Colin Kaiser, stručni savetnik

I. UVOD

1. Na zahtev Pododbora za arhitektonsku i umetničku baštinu Parlamentarne skupštine, nastavljen je rad započet u novembru-decembru 1992. godine.

2. Prvi izveštaj (Dok. 6756) bio je distribuiran širom Evrope, a nekoliko primeraka je poslato u Sjedinjene Države. Bilo je izvesnog odjeka u sredstvima javnog informisanja (na primer i *Europe & Liberté*, *Muséarts*, *Al Awazu*, *Radio France International*, *Radio Fréquence Pluriel* iz Pariza i u informativnom biltenu World Monuments Fund). Izveštaj je dat na uvid i tokom sastanka Komiteta za kulturnu baštinu CDCC (Savet za kulturnu saradnju) održanog 1. marta 1993. godine. Fotografije koje je pravio g. Hatterer korišćene su na izložbi "Ratna šteta na području Dubrovnika i Mostara" u zgradi Saveta Evrope u februaru-martu 1993; koristila ih je štampa, a izlagane su i u Londonu, u organizaciji udruženja *Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue UK*.

3. Rad na tom drugom izveštaju započet je krajem marta 1992. i odvijao se mahom u Parizu. Dopunjen je kratkom posetom Dubrovniku, na poziv Međunarodnog PEN kluba i Fondacije ARCH (21-23. aprila 1993), na osnovu koje je bilo moguće ažurirati podatke o stanju na terenu i organizovati sastanak s arhitektama i istoričarima umetnosti iz Mostara.

4. Svrha ovog izveštaja je ažuriraje podataka o uništavanju kulturne baštine tokom rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i definisanje inicijative u vezi s tom baštinom, naročito u zemljama izvan ratne zone.

II. VRSTE RASPOLOŽIVIH INFORMACIJA

5. Ovaj izveštaj se dobrim delom oslanja na izvore informacija s ratom zahvaćenih područja i praktično nije postojala mogućnost da se oni proveru. To takođe govori o zavisnosti prema ustanovama u Hrvatskoj zaduženim za baštinu, koje imaju previše posla i suočene su s drugim prioritetima. Od tri instituta u Bosni (u Sarajevu, Mostaru i Banjaluci), iz Pariza je

moguće uspostaviti kontakt samo s Mostarom, pa čak i tada samo putem posrednika, telefaksom, a ne telefonom.

6. Svim hrvatskim zavodima za zaštitu spomenika i druge baštine (u aprilu) je upućeno cirkularno pismo. Nakon toga u Dubrovniku je održan sastanak stručnog savetnika i dr Medera, direktora državnog Zavoda u Zagrebu, g. Domljana, direktora zadarskog zavoda, te dr Fiskovića i g. Letunića, direktora dva dubrovačka zavoda. U maju je u Strassbourgu vođen razgovor s g. Domljanom i g. Škrabalom, članovima specijalne gostujuće hrvatske delegacije u Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope. Međutim, u vreme kad je ovo napisano nisu bile dobijene informacije od hrvatskih zavoda (izuzev izveštaja dostavljenog 1. marta, na zahtev odbora za kulturnu baštinu CDCC i izveštaja šibenskog zavoda).

7. Uspostavljen je kontakt i s predstavnikom Bosne u Parizu, g. Bektom, kako bi se došlo do zvaničnih informacija bosanskih vlasti, kao i sa Fondacijom Soros (Fond Otvoreno društvo) u Zagrebu i Sarajevu (koja, reklo bi se, raspolaže boljim mogućnostima veze nego vlasti). Najveći broj informacija o Bosni dobijen je od dr Marian Wenzel, generalnog sekretara udruženja *Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue UK*.

8. Drugi izvor informacija bile su vesti iz štampe, prvenstveno vesti zapadnih novinskih agencija, a zatim i vesti hrvatske agencije *Foreign Press Bureau* iz Zagreba. Njih treba koristiti veoma oprezno (čak i strane vesti često se oslanjaju na HINU, zvaničnu hrvatsku informativnu agenciju), i od njih ima veoma malo koristi za identifikovanje baštine koja je pretrpela štetu. One, u najboljem slučaju, daju okvir za utvrđivanje ugroženih područja.

III. KONTINUIRANO RATNO RAZARANJE KULTURE BAŠTINE U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI

Hrvatska

Nepoznati rat

9. Krajem januara 1993. godine hrvatska vojska pokušala je da ponovo uspostavi koridor za kopnenu komunikaciju od Velebita do severne Dalmacije. Nakon tog napada ratište duž južnog oboda Krajine postalo je veoma aktivna borbeno zona, koju su zapadna sredstva javnog informisanja mahom ignorisala. Međutim, vesti inostrane štampe koje su svakodnevno stizale od kraja marta do početka maja, potvrđene u vestima međunarodnih novinskih agencija i novinara, govore o znatnoj količini bombardovanja i uzvratnog bombardovanja oko Gospića, a naročito duž zone od oko 60 kilometara, između Zadra i Šibenika.

10. Te aktivnosti su većim delom bile ograničene na front i zahvatile su na desetine sela, ali su i sami Zadar i Šibenik bili granatirani velikokalibarskim naoružanjem (Zadar je 15 kilometar udaljen od fronta).

11. Nepotrebno je napominjati da lokalne ustanove iz oblasti kulture teško mogu da saznaju išta o trenutnom stanju sela na tom području, a od lokalnih zavoda za zaštitu spomenika nismo dobili nikakve informacije o stanju u Zadru, mada funkcionišu i imaju odlične telefaks veze.

Izveštaj Zavoda za zaštitu spomenika kulture Ministarstva kulture i prosvete Hrvatske izdat u februaru

12. U kratkom ažuriranom izveštaju Zavoda za zaštitu spomenika kulture Ministarstva kulture i prosvete Hrvatske navodi se ukupno 801 oštećen pojedinačni spomenik (pregledima od aprila i juna 1992. godine obuhvaćeno je 583, odnosno 683 spomenika). Njihove kategorije navedene su u tabeli 1:

Palate i vlastelinske zgrade: 249

Tvrđave: 16 (manje nego u aprilu, kada je navedeno 37)

Crkve: 468

Samostani: 42

Javne skulpture: 11

Grobnice i groblja: 11

Poslovni objekti: 4

Ukupno: 801

13. Od ovih oštećenih spomenika, 63,7% su verski spomenici. U tekstu izveštaja navodi se da su 73 spomenika uništena i da ih je 167 teško oštećeno, što predstavlja 47% ove vrste oštećene baštine – mnogo više nego 30%, koliko je navedeno u izveštaju od juna 1992. godine.

14. U izveštaju od februara navedeno je 350 oštećenih istorijskih lokaliteta, čime je dodata nova kategorija kompleksa istorijskih objekata. U tabeli 2 navedene su različite vrste baštine:

Memorijalni objekti: 1

Gradovi od istorijskog značaja: 48

Sela od istorijskog značaja: 274

Kompleksi istorijskih objekata: 17

Arheološka nalazišta: 10

Ukupno: 350

15. Do drastičnog porasta u kategoriji sela (u aprilu 1992. bilo je navedeno 187) došlo je, između ostalog, jer su dodata sela iz opštine Dubrovnik. Od tih sela čak 268 nije na spisku baštine.

16. U izveštaju od februara takođe je dodata procena štete za pojedinačne spomenike, koja odgovara šestom stepenu štete iz skale koja se koristi u Hrvatskoj. Međutim, ta kategorizacija čini se nepreciznom, pošto veliki broj zgrada još nije pregledan u skladu s propisanom metodologijom – to je bio slučaj s opštinom Dubrovnik i dubrovačkim Starim gradom. Na tabeli 3 prikazana je procena štete u pojednostavljenom obliku:

1-3 (manja oštećenja površine, konstrukcije koja jeste i koja nije noseća): 406

4-5 (teška oštećenja noseće konstrukcije, delimično srušen objekat): 107

6 (potpuno srušen objekat): 94

nema informacija: 194

Ukupno: 801

17. Izvesnu utehu daje činjenica da je preko 50% tih značajnijih pojedinačnih objekata (uključujući samostanske komplekse) pretrpelo samo lakša oštećenja, tako da možemo očekivati da će taj procenat narasti kad bude dostupno više informacija. Ipak, bez izvođenja ikakvih pesimističnih ili optimističnih zaključaka, treba istaći da su ti rezultati veoma provizorne prirode, jer na mnogim mestima još nije primenjena data metodologija.

18. Međutim, ti rezultati su donekle zbunjujući. Pregledom ranijih izveštaja Zavoda za zaštitu spomenika kulture ustanovljeno je da je verska baština pretrpela relativno manje štete nego drugi zaštićeni spomenici; novi podaci ukazuju na to da je situacija obrnuta. Na tabeli broj 3 vidi se da je 201 objekat svrstan u kategoriju najvišeg stepena oštećenja (4-6), ali je u izveštaju navedeno da je 240 verskih spomenika ili uništeno ili teško oštećeno. Postavlja se pitanje kako je to aritmetički moguće i u koju kategoriju oštećenja treba svrstati ostale teško oštećene objekte (letnjikovce, gradske kuće itd).

19. U izveštaju Zavoda za istorijske lokalitete korišćena je slična skala od šest stupnjeva, ali je kategorizacija više opisna ("uništeno", "spaljeno", "delimično uništeno", "oštećeno", "manja oštećenja istorijskih celina", "manja oštećenja konstrukcije istorijskih celina" i "nema podataka"). U prve dve kategorije svrstana su 83 lokaliteta (23,7%), u druge dve 237 (67,7%) u treće dve 15 (4%) i u kategoriju "nema podataka" 15 (4%). Ova podela je korisna jer pokazuje da su oštećenja istorijskih gradova ili sela obično većih razmera.

20. U izveštaju se navode novi podaci o šteti nanetoj muzejima i galerijama (42), i ističe da je sudbina zbirke na okupiranim područjima (15) i dalje nepoznata. U njemu se navodi da je oštećeno devet zgrada arhiva i depoa i 209 biblioteka, s naglaskom na potpunoj šteti koju su pretrpeli biblioteka u Vinkovcima, franjevački samostan u Hrvatskom Čuntiću i Interuniverzitetski centar u Dubrovniku.

21. Podrazumeva se da su podaci nepotpuni, pošto hrvatskim ustanovama koje se bave kulturom nije dozvoljen pristup Krajini i Slavoniji.

Ratna šteta u Šibeniku i Skradinu

22. Zavod za zaštitu istorijskih spomenika je u kratkom izveštaju (od 4. maja 1993) naveo da je Šibenik granatiran u martu (2, 10, 12, 19, 22, 23. i 24) i aprilu (14, 15, 19. i 23) 1993. godine. Sam stari grad pretrpeo je relativno mali broj udara (6). U starom i novom gradu pogođeni su sledeći zaštićeni objekti: crkva svetog Lovre (lakša oštećenja konstrukcije) i tri zgrade bolnice (teška oštećenja konstrukcije). Takođe je pogođeno osam "stambenih zgrada" od istorijskog značaja (tri su uništene, tri su pretrpele teška oštećenja a dve lakša oštećenja konstrukcije).

23. Reklo bi se da je korišćena artiljerija raznih kalibara, a prema mapi koju je predočio Zavod, veći deo grada istočno i južno od starog grada pretrpeo je udare raketa tipa Orkan (koje se sastoje od kasetnih bombi, što objašnjava veliku površinu koju su zahvatile). Njima se nanosi manja šteta zgradama; one su pre svega protivpešadijsko oružje koje ima znatan psihološki uticaj.

24. Zavod je u Skradinu takođe ukazao na znatna oštećenja konstrukcije zaštićene crkve sv. Spiridona i župnog dvora i manja oštećenja crkve sv. Marije, koja je takođe zaštićena.

Opština Dubrovnik

25. Sa srpskih položaja severno od Trebišnjice, u južnoj Bosni i Hercegovini, neprestano se otvara nasumična artiljerijska vatra na opštinu Dubrovnik, naročito na Konavle, tj. istočni deo. Međutim, prema izjavama službenika zavoda u Dubrovniku, reklo bi se da je naneta manja šteta.

26. Dana 23. marta na gradsko područje Lapada i okolne luke ispaljeno je od 12 do 16 granata od 130mm, čime su oštećeni zaštićeni objekti (stručni savetnik nije posetio te zone).

Psihološka reakcija stanovništva opštine Dubrovnik i drugi problemi od uticaja na kulturnu baštinu

27. Tokom kratkog boravka u Dubrovniku lokalne arhitekta su ukazale na izvestan broj reakcija. Neki stanovnici – naročito stariji ljudi – veoma su pasivni kad je reč o popravkama, čak i sitnijim, što znači da u nekim slučajevima dolazi do nepotrebnog propadanja. U velikom broju slučajeva stanovništvo je rešeno da na svojim imanjima sazida nove kuće a ruševine ostavi da stoje kako bi ih u neodređenoj budućnosti eventualno renovirali – uprkos tome što sredstva još ne pristižu. Neki stanovnici takođe misle da je bolje ne popravljati ruševine već ih ostaviti kao podsećanje. Drugim rečima, reklo bi se da ljudi pate od neke vrste kolektivne depresije, koju, između ostalog, karakteriše privrženost znacima stradanja.

28. Još jedan problem koji se javlja jeste to što lokalni inženjeri preporučuju da se u slučaju obnove primene stroge seizmičke norme (betonska ojačanja), što će u potpunosti promeniti tradicionalne zgrade. Ima i slučajeva kad su prebrzo preporučivali rušenje takvih zgrada.

29. Sveštenikova kuća u Čilipima, beznačajna kamena zgrada koja, je ipak deop istorijskog centra, srušena je na inicijativu sveštenika. Međutim, ta informacija se ne može proveriti.

Inicijative za obnovu Dubrovnika vidi dole

Bosna i Hercegovina

Rat se nastavlja

30. Tokom poslednjih nekoliko meseci rat opšte nije jenjavao već je dostigao novi intenzitet, naročito kad je reč o borbama između srpskih i bosanskih jedinica u istočnim delovima zemlje (Cerska, Konjević-Polje, Srebrenica, Goražde, Žepa, Gradačac) i borbama između HVO i bosanskih jedinica u centralnoj Bosni. Osim gradova, bombarduju se i sela, pošto srpske, a u manjoj meri i HVO jedinice, izvode operacije s ciljem da isteraju seosko stanovništvo. Hrvatske informativne agencije takođe optužuju bosanske jedinice za takva dejstva na području Konjica.

31. Shodno tome, oskudnost informacija na koje je skrenuta pažnja u prethodnom izveštaju (Dok. 6756) i dalje predstavlja kritičan problem. Inostranstvu se prezentuju netačne informacije (na primer, opis štete nanete Mostaru u peticiji koju su potpisale stotine američkih intelektualaca, objavljenoj 31. marta 1993. u *New York Times*), što bi moglo da ide na štetu onih koji se bore za kulturnu baštinu kad se uvidi da su te informacije ili preterane ili netačne.

Spiskovi oštećene kulturne baštine i situacija u Sarajevu

32. Udruženje *Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue UK* je prosledilo informacije iz Sarajeva koje je dobilo preko Zagreba. Njihov kvalitet varira, ali su ipak korisne.

33. Spisak Rijaseta islamske zajednice Bosne i Hercegovine. Rijaset je vrhovni organ Islamske zajednice u zemlji i sastavio je nekoliko spiskova oštećenih verskih objekata (12. septembra, 10. novembra 1992. i 4. februara 1993. godine). U njima je navedeno 613 objekata širom Bosne i Hercegovine (verodostojan spisak udruženja *Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue* korišćen u prethodnom izveštaju (Dok. 6756) je teritorijalno ograničeniji). Nažalost, verodostojnost spiskova Rijaseta (osim za Sarajevo i gradove u Podrinju, vidi dole) sumnjiva je, ako se ima u vidu, na primer, niz grešaka i preteranih podataka u vezi s Mostarom. Iz tog razloga oni ovde nisu navedeni. Međutim oni su važni kao kontrolna lista za dalja ispitivanja na terenu: problem bi pre mogao da bude preterivanje u prikazu stepena oštećenja nego samo oštećenje koje su te zgrade pretrpele.

34. Spisak Katoličke nadbiskupije Bosne. Nadbiskupija je dostavila spisak oštećenih i zaposednuti crkvenih objekata u Sarajevu i okolnim područjima (29 slučajeva oštećenja ili zaposedanja) i za Bugojanski (11), Travnički(3), Derventski (15), Usorski (8), Brčanski(8), Dobojski (16), Šamački (7) Žepski (3) i Sutješki (3) dekanat. Informacije su često veoma detaljne po pitanju oštećenja i vrste korišćene artiljerije, i nadbiskupija jasno navodi ukoliko nema informacija. Dole u tekstu navedene su samo informacije vezane za Sarajevo.

35. Dopis nedležnih Pravoslavne crkve. U ovom dopisu od 29. marta 1993. godine, koji je potpisao A. Pocu, opisana je šteta koju je pretrpela pravoslavna baština u Sarajevu. O tome će biti reči dole u tekstu.

Ratno razaranje u Sarajevu

36. Uprkos ogradama koje možda važe za neke izvore informacija, moguće je sastaviti ažuriran, mada nekompletan spisak štete nanete baštini svih zajednica u centralnom Sarajevu, ne uključujući navodnu štetu nanetu velikom broju džamija u novim naseljima i predgrađima. Jednom zvezdicom (*) označene su dodatne značajne informacije u vezi sa spomenicima iz otomanskog perioda, pomenute u izveštaju iz decembra (Dok. 6756). Dvema zvezdicama (**) obeleženi su novi podaci.

37. Otomanska i islamska baština

Praktično svi izvori navode samo glavne objekte i nema informacija o tradicionalnoj stambenoj arhitekturi koja je preživela urbanizaciju u centru Sarajeva.

* Begova džamija (Gazi Husrev-begova džamija), sazidana 1530. godine, najveća muslimanska bogomolja u Evropi izvan Turske: teško su oštećeni kube i minaret. Grobovi Gazi Husrev-bega i Murat-bega teško su oštećeni udarima.

* Careva džamija, sazidana 1565. godine, koja je obnovljena, teško je oštećena. Spomenici na groblju su teško oštećeni granatiranjem.

* Obližnja biblioteka Gazi Husrev-bega, osnovana 1537. godine, sa izuzetno bogatom zbirkom od 4.500 rukopisa, oštećena je, a jedan pouzdan očevidac kaže da su obe spaljene.

* Ali-pašina džamija, sazidana 1560. godine, pretrpela je teška oštećenja, naročito kubeta.

Baščaršijska džamija (džamija Havadže Duraka), sazidana 1550. godine, pogođena je većim brojem projektila.

* Kuršumlija medresa, sazidana 1537. godine, pretrpela je više pogodaka i delimično je izgorela.

* Čekrekči džamija (1526), teško je oštećena, zajedno s okolnim kućama.

Ferhat-begova džamija (1561), teško oštećena.

Tabački mesdžid (Hadži-Osmanov mesdžid, 1591), izgoreo.

Čobanija džamija (1562), oštećena.

Džanića džamija (džamija Džindo Zade, XVII vek), oštećena je većim brojem projektila.

Dajanli Hadži-Ibrahimova džamija na Gorici (XVII vek), teško oštećena.

Mesdžid Hadži-Alije Gazganije na Širokači (1561), teško oštećen.

Džamija Šejha Magribije (XV vek), od džamije i minareta ostale su ruševine (usled bombardovanja u maju 1992. godine).

** Ivlakovali Hadži-Mehmedov mesdžid (1528-1540), veoma teško oštećen (bombardovanjem 12. juna 1992. godine).

** Iplidžik Sinanova džamija na Širokači (1562), izuzetno teško oštećena granatiranjem 19-20. maja 1992. godine.

Sarač Alijina džamija na Vrbanjuši (1892-93), teško oštećena.

Šejh Feruhova džamija (1541), teško oštećena.

Džamija Hadži Ihnan-age Topalovića (1525), teško oštećena.

Džamija Sinan vojvode Hatun na Vratnik-Mejdanu (1552), povremeno gađana projektilima i oštećena.

Nova džamija na Kobiljoj Glavi potpuno je uništena tenkovskim granatama i teškom artiljerijom, što je potvrdio jedan očevidac.

* Brusa bezistan, sazidan 1551. godine, prema izjavi jednog očevica je oštećen, ali nije potpuno uništen.

* Institut za orijentalne studije. Ukoliko su podaci iz specijalnog izveštaja Službe za informisanje Vlade Bosne i Hercegovine (od 2. juna 1992. godine) tačne, onda je uništavanje zbirke koju je posedovao Institut možda *najveći pojedinačni gubitak koji je kultura pretrpela tokom rata u Bosni i Hercegovini*. Zbirka rukopisa sadržala je 5.263 arapska, turska, perzijska i bosanska rukopisa (enciklopedije, dela iz oblasti istorije, geografije, politike, teologije, islamske filozofije, sufistički tekstovi, dela iz oblasti prirodnih nauka i matematike, prava, rečnici, zbirke poezije bosanskih i otomanskih pesnika) od XI do početka XX veka. Arhiva je sadržala 7.000 dokumenata (od XVI do XIX veka), uključujući sultanove fermane i berate, bujuruldiye namesnika, sudske i katastarske potvrde, obračune i finansijske izveštaje. Osim toga, tu se nalazilo 60 serija izveštaja bosansko-hercegovačkih kadija i naiba. Arhiv Vilajeta sadržao je 200.000 različitih dokumenata i zemljišno-vlasničkih potvrda za teritoriju cele Bosne i Hercegovine (druga polovina XIX veka). Možemo se nadati da neki rukopisi i sultanovi dokumenti (koji sami za sebe predstavljaju umetnička dela) postoje negde drugde, u vidu kopija, fotografija ili mikrofilmova; neke administrativne arhive su možda kopirane i pohranjene u Istambul, ali su lokalne arhive, koje su od ključnog značaja za društvenu, ekonomsku i institucionalnu istoriju regiona verovatno potpuno uništene. Takođe treba pomenuti da je Institut posedovao i veliki broj fotokopija i mikrofilmova materijala iz drugih arhiva, kao i stručnu biblioteku od 10.000 naslova.

38. Baština iz austrougarskog perioda

Kao i u Mostaru, Austrougarsko carstvo je tokom poslednje četvrtine XIX veka i početkom XX veka nastojalo da u Sarajevu uspostavi novi identitet. Tokom tog perioda nastala su mnoga velika zdanja (administrativne prirode, muzeji, hoteli), od kojih su neka u "mavarskom" stilu, i ona su bila posebna meta srpske artiljerije počev od aprila 1992. godine. Za kraj (XIX) veka karakteristična je izgradnja velikog broja katoličkih crkava, ali bi se reklo da su ti objekti pretrpeli manju štetu.

Katedrala (1889): oštećenja krova, fasade i vitraža; šteta najnovijeg datuma naneta je tenkovskim granatama (15. februara 1993. godine).

Crkva Ćirila i Metoda (1896): u martu 1993. godine direktno su pogođeni kupola i zidovi; prozori su razbijeni; crkva je zatvorena.

Nadbiskupski dvor (1893): prozori su razbijeni, fasada oštećena direktnim pogotkom, krov biblioteke probijen direktnim pogotkom.

Crkva Kraljice svete Krunice (1910, u neobaroknom stilu): krov je pretrpeo direktne udare.

Crkva sv. Vinka (1910): vrlo teško oštećena, naročito krov, uništene su tri slike Gabriela Jurkića, kao i orgulje i veći deo unutrašnjosti.

Crkva i semenište sv. Ante (1912-14): crkva i semenište su direktno pogođeni, a semenište je pretrpelo posebno veliku štetu (sedam direktnih pogodaka).

Crkva maloga Hrista (1890-92): potpuno izgorela usled požara izazvanog granatiranjem.

Zgrada biskupskog ordinarijata (1895): krov, fasade i prozori oštećeni su u granatiranju.

Gradska vijećnica (Nacionalna i gradska biblioteka): sazidana 1896. godine, ova zgrada u "mavarskom" stilu je i nacionalni i lokalni simbol (sedište Skupštine od 1910. do 1914, gradska većnica nakon Prvog svetskog rata, narodna biblioteka od 1946. godine. Zgrada je izgorela posle bombardovanja 25-27. avgusta 1992. godine zajedno s barem delom zbirke čiju je sadržinu prilično teško proceniti, što je neobično. Govori se da je narodna biblioteka imala 1,5 (ili 3) miliona naslova, 155.000 rukopisa i retkih knjiga, a neki izvori navode da se u njoj nalazila i arhiva grada.

Narodni muzej Bosne i Hercegovine (Zemaljski muzej): četiri paviljona namenski sazidana 1909-13. kao zgrada muzeja. Prema izveštaju koji je dr Rizo Sijarić, direktor muzeja, podneo ranije ove godine, krovovi i staklene kupole paviljona pretrpeli su znatnu štetu, a fasade su pretrpele štetu različitih nivoa, da ne pominjemo to da je razbijena većina od 300 dvostrukih prozora. Staklena bašta je potpuno uništena. Veći broj vitrina i eksponata koji su u njima bili je oštećen, a dodatni problem predstavlja kiša. Jedan očevidac je izjavio da je izvesna šteta prouzrokovana i požarom. Opsežna muzejska građa (iz praistorijskog, antičkog, srednjovekovnog perioda i etnografska građa) u potpunosti je sačuvana.

Zgrada pošte: takođe zgrada iz austrijskog perioda, značajan lokalni spomenik, potpuno je izgorela tokom bombardovanja početkom rata.

Hotel "Evropa": zgrada iz austrijskog perioda, delimično izgorela.

Muzej grada Sarajeva: zgrada iz austrijskog perioda u "mavarskom" stilu, otprilike polovina je izgorela tokom bombardovanja. Stanje zbirke nije poznato.

Olimpijski muzej: zgrada iz austrijskog perioda, potpuno izgorela. Stanje zbirke nije poznato.

39. Pravoslavna baština

Stara pravoslavna crkva (Crkva sv. Arhandela, XVI vek, s neovizantijskim zvonikom iz 1908): oštećeni su krov i prozori, uglavnom tokom bombardovanja 1. marta 1993. godine.

Ova oštećenja su popravljena. Muzej Stare pravoslavne crkve je oštećen, ali očito ne ozbiljno, ali su druge parohije pretrpele veću štetu.

Saborna crkva: teža oštećenja krova, prozori i vitraži su uništeni.

Nova crkva u Sarajevu: potpuno izgorela.

Zgrada mitropolije; krov je delimično izgoreo tokom bombardovanja, a biblioteka od 5.000 naslova potpuno je izgorela, zajedno s arhivom.

Zaključak u vezi sa Sarajevom

40. Često se govori da je Sarajevo pretrpelo "manja oštećenja" nego Mostar. Imajući u vidu osrednji, pa čak i loš kvalitet dobijenih informacija, trenutno je nemoguće oceniti da li je to tačno. Treba napomenuti da su informacije o građanskoj (austrijskoj) i narodnoj (austrijskoj i otomanskoj) arhitekturi veoma oskudne. Jasno je da je šteta velika, i da je obrazac izbora ciljeva sličan onom u Mostaru, gde su najčešća meta bili konkretni veliki objekti, nekad od simboličnog značaja, uključujući njihovu sadržinu (na primer, Orijentalni institut).

Mostar

41. Mostar je u januaru bombardovan nedelju dana (od 22. do 27.), a potom ponovo u februaru, ali je granatiranje bilo sporadično i njime je naneto malo dodatne štete istorijskim objektima. To što u poslednje vreme srpska artiljerija pokazuje malo interesovanje za Mostar ne znači da grad ne bi mogao ponovo da bude izložen dejstvima dalekometne artiljerije. Međutim, gradu, njegovim stanovnicima i baštini trenutno pretila znatno veća opasnost od nedavnih borbi između HVO i bosanskih jedinica (vidi dole).

42. Situacija se stalno pogoršavala tokom prva četiri meseca 1993. godine, čak i pre borbi u maju. Iako je na opasnim zgradama označeno da je zabranjen pristup, ništa nije učinjeno da se te oštećene zgrade stabilizuju. Nijedna od njih, osim nove katedrale, nije pokrivena, i stanje im se приметно pogoršava: zidovi Sevri-hadži Hasanove džamije navodno se ruše; na Karađoz džamiji je popadao kamen šeref, a rupa na minaretu se povećala prilikom pada drugog kamenja; osnovna škola, koja je do decembra 1992. već pretrpela oštećenja od kiše, sada je u gorem stanju; zanatski dekorativni elementi na zgradama iz austrijskog perioda otpadaju a unutrašnji zidovi uopšteno govoreći upadljivo propadaju.

43. Veoma veliki problem predstavlja vandalizam, koji se, po svemu sudeći, može svrstati u dve različite kategorije.

44. Prvu predstavlja odnošenje upotrebljivog građevinskog materijala, naročito crepa, unutrašnjih instalacija i nameštaja. Na primer, uklonjen je središnji deo krova muzičke škole, što umnogome doprinosi već dovoljno velikoj šteti nanetoj vodom. Izuzetna unutrašnja dekoracija i nameštaj iz amama u *art nouveau* stilu na trgu Musala su opljačkani.

45. Druga vrsta vandalizma može se dovesti u vezu s političkom i etničkom situacijom u Hercegovini. Zgradu u *art nouveau* stilu preko puta Lučkog mosta zapalili su nepoznati počiniooci, kao i zgrade iz austrijskog perioda na levoj obali, i najmanje jednu kuću iz austrijskog perioda u Donjoj Mahali, na desnoj obali. U blizini ruševina Nove pravoslavne crkve zapaljena je poznaturska kuća u kojoj se nalazio ruski konzulat. Možda najteži slučaj vandalizma predstavlja paljenje Stare pravoslavne crkve početkom 1993. godine. Ova lepa mala kamena crkva, sazidana 1835. godine, pokrivena tradicionalnim kamenim pločama, nije doživela sudbinu Nove pravoslavne crkve, koju su u junu 1992. godine minirale hercegovačke snage.

46. Mada je do većeg dela ovog razaranja došlo na područjima pod kontrolom bosanskih snaga, *bez istraživanja koje bi na licu mesta sproveli neutralni strani posmatrači* bilo bi rizično zaključiti da su počiniooci oni, ili neki nekontrolisani elementi iz njihovih redova.

47. Međutim, između mostarskog Zavoda za zaštitu istorijskih spomenika i Islamskog udruženja za zaštitu islamskih spomenika postojala je napetost koja je bila vidljiva već u decembru 1992. godine. Prema tvrdnjama arhitekata iz mostarskog zavoda za zaštitu istorijskih spomenika, Islamsko udruženje je uklonilo krov oštećenog mesdžida u Donjoj Mahali s namerom da umesto tradicionalnog postave betonski krov. Po svemu sudeći, vode se nezvanični razgovori kako bi se to sprečilo.

48. Zbog ovoga i mogućnosti vandalizma iz političkih pobuda još je neophodnije da *predstavnici međunarodnih organizacija izvrše arbitražu na terenu*. Međutim, komplikovani odnosi između zajednica, koji su se u aprilu pogoršali i doveli do ubistva nekoliko lica na ulicama Mostara – da ne pominjemo oružane sukobe između bosanskih i hercegovačkih snaga na području Konjica, severno od Mostara – izuzetno otežavaju intervenciju predstavnika međunarodne zajednice, izuzimajući UNPROFOR.

49. Situacija se drastično pogoršala 6. maja, kad je u Mostaru došlo do žestokih borbi između HVO i bosanskih snaga. Dana 9. maja artiljerija je delovala po samom gradu. Borbe traju i tokom sastavljanja ovog izveštaja i nema podataka o nanetoj šteti, mada se u hrvatskim telegramima pominju bombardovanje i požari. Prema međunarodnim novinskim agencijama, u dva muslimanska stambena naselja (mahale na desnoj obali?) više nema muslimanskog stanovništva.

50. Osim što je Francesca von Habsburg, predsedavajuća udruženja ARCH u aprilu nakratko posetila Mostar, taj grad nije posetio nijedan predstavnik neke međunarodne organizacije koja se bavi kulturom kako bi utvrdio u kakvom je stanju kulturna baština (uz izuzetak misije koju je u decembru prošle godine poslala Parlamentarna skupština Saveta Evrope, Dok. 6756). Stanje spomenika je kritično i gradu su hitno potrebne međunarodna pažnja i pomoć.

Banja Luka

51. Prema izveštajima štampe, koje potvrđuju i sami lokalni zvaničnici, džamija Arnaudija iz XVI veka (džamija Hasana Defterdara) i džamija Ferhadija (Ferhat-pašina džamija) minirane su 7. maja 1993. godine. Minaret Ferhadije je preživeo eksploziju ali je, prema izveštaju francuske štampe, kasnije miniran a teren je u potpunosti izravnat buldožerima. Ova džamija bila je jedan od retkih primeraka džamije s tri broda u Bosni; štaviše, u okviru kompleksa

nalazile su se tri izuzetne grobnice iz XVI i XVII veka. Banja Luka je primer velikog bosanskog grada koji je pod kontrolom vojske, gde je broj Muslimana spao sa 27.000 na 20.000, a prilično je verovatno da je rušenje tih velikih džamija deo sistematskog zastrašivanja s ciljem da stanovništvo ode.

Gradovi u Podrinju

52. Gradovi u Podrinju, koji se nalaze nadomak Srbije i Crne Gore, zauzeti su početkom rata. U prvom informativnom izveštaju (Dok. 6756) bilo je reči o uništavanju džamija u Foči; Rijaset navodi da su artiljerijskim dejstvima i paljenjem baštini na tom području naneta teška oštećenja, naročito u aprilu 1992. godine. Novinari zapadnih agencija, stacionirani u Beogradu, s vremena na vreme su izveštavali o uništavanju džamija u Foči, Zvorniku i Višegradu, ali nisu navodili o kojim se spomenicima radi. Spisak Rijasetu se u tom pogledu mahom može smatrati verodostojnim. Slična bojazan postoji i kad je reč o džamijama koje je ta organizacija popisala u Bratuncu, Čajniču, Kalesiji i Rogatici.

Jugoistočna Bosna i Hercegovina

53. Ni vojni posmatrači UN (18 ih je angažovano u Dubrovniku) ni PMEZ (koji je svoje operacije potpuno prebacio u Herceg-Novi u Crnoj Gori), nemaju pristup pozadinskim položajima ili položajima na liniji fronta sukobljenih hrvatskih i srpskih snaga s obe strane Trebišnjice. Artiljerijski položaji obeju snaga često su smešteni u selima na tom području, koje je većim delom srpsko. Jedan hrvatski oficir za vezu s međunarodnim organizacijama potvrdio je da je u selima na obe strane artiljerijom naneto veoma mnogo štete otkako su ih hrvatske snage ponovo zauzele u maju 1992. godine (a područje severno od Konavala u oktobru).

54. Isti taj oficir istakao je da je s hrvatskog isturenog izviđačkog mesta primećeno da su srpske snage minirale dve džamije u Trebinju, što su događaji o kojima su hrvatska sredstva javnog informisanja izgleda izveštavala, ali taj oficir nije mogao da navede tačan datum (to se verovatno odigralo u januaru, kad je muslimansko stanovništvo isterano iz Trebinja).

Zaključci o ratnom razaranju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Trajni problem informisanja

55. Uprkos neizbežnom nedostatku informacija koji potiče od nemogućnosti da se pride izvesnim područjima i nastavljanju rata na području Zadra i Šibenika, kvalitet informacija o stanju kulturne baštine u hrvatskoj mogao bi da bude bolji. Da bi međunarodna zajednica pružila valjanu pomoć kulturnoj baštini u Hrvatskoj, neophodno je da se međunarodnoj javnosti, profesionalcima, administracijama i organizacijama pruži visok kvalitet informacija.

56. Kad je reč o Bosni, teško je okriviti slabije organizovane institucije zadužene za kulturnu baštinu. U Sarajevu i Mostaru one su prinuđene da deluju u užasnim uslovima. Ne zna se da li zavod u Banja Luci uopšte još uvek postoji. Štaviše, njihove mogućnosti veze sa spoljnim svetom izuzetno su ograničene.

57. Ovaj izveštaj sadrži veoma malo informacija o razaranju kao posledici odmazde bosanskih i hrvatskih snaga i nekontrolisanih elemenata. S takvim slučajevima mogu da se susretnu samo misije za utvrđivanje činjenica na terenu, pošto su oni retko potvrđeni pisanom rečju.

58. I u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini očito je potrebna pomoć međunarodne zajednice po pitanju kulturne baštine (vidi zaključke i predloge).

Nastavak ratnog razaranja i širenje razaranja vezanog za rat

59. Rat i dalje traje, čak i na teritoriji Hrvatske, a razaranje se širi. U Bosni i Hercegovini, mada su informacije kojima raspolažemo i dalje nedovoljne, posledice borbi očito su dostigle katastrofalne razmere u područjima koje su zauzele srpske snage, naročito kad je reč o otomanskoj baštini, gde je miniranje i sravnjivanje džamija sa zemljom pomoću buldožera (a verovatno i grobalja koja se često nalaze oko tih objekata) izgleda redovna pojava. Još je manje informacija o šteti nanetoj narodnoj arhitekturi, i u vezi s njom se može očekivati još gora situacija.

60. Ovom prvobitnom razaranju mogu se dodati i posledice zanemarivanja tih objekata (zbog nedostatka novca, materijala i sredstava za hitne popravke), vandalizma (radi uzimanja materijala) i psihičkog odnosa stanovništva.

IV. RAD NA OBNOVI – PODRUČJE DUBROVNIKA

61. Zahvaljujući tome što je poznat kao turistička destinacija i intervenciji UNESCO, dubrovački Stari grad je jedina kulturna celina na ratnom području koja je dosad dobila veću pažnju međunarodne javnosti.

Inicijative međunarodne zajednice u vezi sa Starim gradom

Akcioni plan UNESCO

62. Objavljeni akcioni plan UNESCO dostavljen je tokom sastanaka PEN kluba u Dubrovniku. Predstavnik UNESCO obavestio je učesnike da je UNESCO obezbedio 200.000 američkih dolara, a World Heritage Committee 50.000.

63. Zadatak UNESCO nije finansiranje samih operacija, već stavljanje u opticaj svojih planova i koordinisanje inicijativa koje iz njega poteknu. Međunarodni savetodavni komitet, sastavljen od specijalista iz nekoliko evropskih zemalja, savetuje po pitanjima doktrine i predloženih projekata. U samom Dubrovniku, radna grupa sačinjena od članova Zavoda za obnovu Dubrovnika i Zavoda za zaštitu istorijskih spomenika direktno nadgleda taj rad u saradnji sa stručnjakom UNESCO.

Arheološki klub iz Rima

64. Ovaj klub pokrenuo je kampanju prikupljanja sredstava za veliku Onofrijevu česmu. Ta organizacija opisana je dole u tekstu. Ta fondacija je preuzela rukovođenje sredstvima koja je

ledi Beresford-Pierce (vidi dole, ICOMOS) prikupila za projekat Starog grada, koji će biti izabran u skoroj budućnosti. Ta fondacija i njene aktivnosti opisani su dole u tekstu.

Francuski komitet za humanitarnu pomoć i zaštitu Dubrovnika

65. Ovaj komitet osnovan je 1992. godine, na inicijativu g. Baumela, gradonačelnika Rueil Malmaisona (i predsednika podkomiteta za arhitektonsku i umetničku baštinu Parlamentarne skupštine Saveta Evrope).

66. Na temelju projekata lokalnih stručnjaka, komitet namerava da finansira obnovu medaljona sv. Vlaha, Amerlingove fontane, bunara u samostanu sv. Klare i Festivalske palate, što iziskuje da se na licu mesta otvori klesarska škola. Komitet će za manje projekte dovesti klesara i vajara, a za projekat palate okupiće jednog francuskog arhitektu i stručno osoblje. Radovi će početi kad se obezbede sredstva za medaljon i saglasnost hrvatskih vlasti, i nadamo se da će to biti ovog leta.

Fond za obnovu Dubrovnika

67. Američko udruženje turističkih agencija i *Atlas Ambassador* iz Dubrovnika (vodeća turistička agencija u Hrvatskoj) u novembru 1991. su osnovali fond "Save Dubrovnik" /Sačuvajmo Dubrovnik/. Taj fond je u Sjedinjenim Državama pokrenuo kampanju "Buy a tile for Dubrovnik" /Kupite po crep za Dubrovnik/, s nadom da će tokom sledećih pet do šest godina prikupiti 10.000.000 američkih dolara.

Aktuelni radovi u Starom gradu

Obnova krovova

68. Navodno se sav crep koji je obezbedio UNESCO nalazi u luci Gruž i samo tri kuće u Starom gradu su pokrivene. Usled inflacije cena radne snage i drvene građe, kao i sve većeg siromaštva većine stanovnika Dubrovnika, vlasnici kuća praktično su onemogućeni da poprave krovove, iako je crep besplatan.

69. Lokalne vlasti su uvidele te probleme i Hrvatska banka za obnovu i razvitak proučava mehanizme zajmova: problem predstavlja nedostatak sredstava. Međutim, uskoro će biti pokrenut postupak primanja tendera za crep, krovnu građu i kamene okvire za vrata na Stradunu.

Restauratorski radovi

70. S druge strane, restauracija u Starom gradu već traje i finansiraju je mahom hrvatski izvori (vlada, preduzeća, hrvatska dijaspora): obnovljeni su kupola gradskog zvonika, kupola franjevačkog zvonika, kupola i krov samostana od Sigurate, a u planu UNESCO navodi se da se izvode radovi i na krovu palate Sponza, u kojoj se nalazi Arhiv Dubrovnika, koje finansiraju hrvatska Vlada, fondacija Soros (Zagreb) i hrvatska dijaspora.

Radionica za restauraciju u Franjevačkom samostanu

71. Lokalna radionica, s četvoro zanatlija, osnovana je radi restauracije slika i nameštaja u Franjevačkom samostanu.

Lokalna inicijativa u vezi sa infrastrukturom

72. Mada se ovo pitanje odnosi ne sve vrste zgrada, valja pomenuti da je Zavod za obnovu Dubrovnika ukazao da u bivšoj Istočnoj Nemačkoj postoje velike rezerve materijala za obnovu infrastrukture i nada se da će dobiti slobodan pristup tom materijalu.

Ruralna područja u opštini Dubrovnik

Inostrana inicijativa u opštini

- Fondacija ARCH (Art Restoration for Cultural Heritage – Umetnička restauracija za kulturnu baštinu)

73. Nakon što su u Zagrebu održani kursevi za mlade konzervatore u trajanju od nekoliko nedelja (novembar 1992. godine), čija je tema bila stabilizacija stanja baštine (“manje znači više”), fondacija ARCH je formirala radnu grupu za dokumentovanje pokretne imovina u Konavlima i namerava da u vezi s tim pokrene niz konkretnih projekata. Verovatno će joj biti stavljena na raspolaganje jedna zgrada u Cavtatu.

- Institut za napredne studije arhitekture

74. Institut za napredne studije arhitekture Univerziteta u Jorku (Ujedinjeno Kraljevstvo) izrazio je interesovanje za revitalizaciju Malog Stona čiji je istorijski centar pre rata bio zapušten.

Radovi na ruralnim područjima u opštini

75. Arhitekta iz Zavoda za zaštitu istorijskih spomenika obavestili su savetnika da su počeli s popisom zaštićenih spomenika i da Zavod za obnovu Dubrovnika vrši probna ispitivanja (analiza stanja objekata, društvena, demografska i ekonomska ispitivanja) u četiri sela – Dubravka, Brgat, Osojnik i Lisac.

76. Franjevački samostan u Pridvorju će, prema lokalnim izvorima informacija, restaurirati jedna britanska grupa, ali nije navedeno koja.

77. Slanom je pristigla pomoć u materijalu iz Nemačke, Austrije i Belgije. Iz jedne od nemačkih saveznih država, koja nije navedena, stiće će 15.000 kvadratnih metara drvene građe.

78. Reklo bi se da dobar deo ove materijalne pomoći stiže iz dijaspore širom Evrope (u aprilu nije bilo vremena za obilazak opštine).

79. Projekat švedskih vlasti za izgradnju montažnih kuća u opštini je propao zbog nespremnosti da se angažuje lokalna radna snaga, kako tvrde dubrovački izvori informacija.

Napomene o disparitetu pažnje međunarodne zajednice (Stari gradu u Dubrovniku, opština Dubrovnik)

80. Stari grad u Dubrovniku ima koristi od pažnje međunarodne zajednice, a deo finansijske pomoći bi na kraju mogao da stigne i do ruralnih područja te opštine. Ipak, ironično je to što su čak i lokalne i državne vlasti, malo učinile da se skrene pažnja na daleko veću kulturnu katastrofu koju su pretrpela ruralna područja. Ta iskrivljena slika je u inostranstvu još naglašenija, jer je opis štete u Starom gradu u Dubrovniku veoma opsežan, dok se retko opisuje stanje u ostatku opštine – uz izuzetak Čilipa, koji još od pre rata imaju veze s turizmom. Mada su hrvatski stručnjaci za konzervaciju svesni tog nesklada – što je od uticaja i na šanse manje poznate baštine na severu – reklo bi se da je cilj političkih vlasti da se Dubrovnik ponovo uspostavi kao turistička atrakcija, što podrazumeva hotimično zanemarivanje nezavidnog položaja sela.

81. To je veoma loše, jer onemogućava da se problemi opštine rešavaju globalno. Obnova Starog grada i sela povezana je s ekonomskim planiranjem u toj regiji: trenutno postoje planovi samo za jezgro Dubrovnika i njegove hotele, i jedina opcija koja se ozbiljno shvata je povratak turista. Ovoj opštini, koja je i pre rata bila osetljiva zbog te zavisnosti, pretilo da ostane pusta ukoliko se ozbiljnije ne pristupi planiranju na gradskom i državnom nivou, uz pomoć međunarodnih organizacija i fondacija (CC-PAT, programi Ujedinjenih nacija za Mediteran, ARCH – koji namerava da se pozabavi ovim pitanje za područje Konavala, itd).

V. INICIJATIVE IZ INOSTRANSTVA

82. Postoji izvestan broj inicijativa vezanih za kulturnu baštinu, mahom u Hrvatskoj.

83. U odsustvu međunarodne koordinacije na terenu, postoji velika zbrka, koja za posledice ima slab protok informacija, akumulaciju materijala na područjima kojima nije potrebna značajnija pomoć, slanje pogrešnog materijala, i to što se međunarodnim telima prezentuju programi u kojima su pomešani mirnodopska obnova i obnova u vreme rata.

84. Zasad jedini koordinisan međunarodni program u Hrvatskoj jeste UNESCO-ov Akcioni plan za zaštitu Starog grada u Dubrovniku. Međutim, program austrijskih muzeja poprima izgled opsežnog bilateralnog poduhvata.

85. Različite inicijative izložene su sledećim redosledom: međuvladine međunarodne i regionalne organizacije; nevladine organizacije; muzeji, udruženja i fondacije. Posle organizacija navedeni su sastanci i izložbe. Naravno, neke od tih inicijativa su kombinovane, ali će biti obrađene u okviru jednog poglavlja. Situacija u Dubrovniku je posebna, te je o njoj bilo reči gore.

86. Spisak nipošto nije sveobuhvatan. Često su obećanja da će biti dostavljene nove informacije, ali to tek treba da se desi. Informacije koje su bile na raspolaganju u vreme sastavljanja ovog izveštaja moraju se naknadno dopuniti.

Međunarodne i međuvladine organizacije*- Savet Evrope*

(a) Savet za kulturnu saradnju (CDCC) Komitet za kulturnu baštinu (CC-PAT)

Nakon što je Komitet za kulturnu baštinu na sednici 1-2. marta 1993. godine doneo odluku i nakon posete sekretarijata licu mesta (21-25. aprila 1993. godine) započeta je izrada Konkretnog plana za intervenciju u Hrvatskoj. Plan se temelji na četiri vrste komplementarnih aktivnosti:

- 1 višenamenske radionice u vezi s pitanjima pravnih sistema, finansiranja i rukovođenja baštinom;
- 1 tri misije za tehničku pomoć; za pokretanje projekata vezanih za te misije biće obezbeđena specijalna finansijska pomoć;
- 1 programi obuke, naročito u vezi s rukovođenjem;
- 1 programi stručne razmene.

Sprovođenje ovog plana, koje bi moglo da traje od tri do pet godine, moglo bi da počne u septembru 1993. godine. Glavna karakteristika plana jeste da njegove posledice budu višestruke, bilo putem obrazovne prirode aktivnosti, bilo putem iskustva do kojeg će doći lokalni stručnjaci.

(b) Stalna Konferencija o lokalnim i regionalnim vlastima (CLRAE)

U Rezoluciji br. 241 (1993) CLRAE je odlučio da od lokalnih i regionalnih vlasti širom Evrope zatraži da organizuju bratimljenje i saradnju s opštinama u regijama i područjima zahvaćenim ratom, "naročito po pitanju programa tehničke podrške i materijalne pomoći za rekonstrukciju i rehabilitaciju oštećenih objekata i spomenika". U Rezoluciji br. 251 (1993) CLRAE je ponudio podršku inicijativi Belgije i Švajcarske po imenu "Causes Communes" /Zajednički ciljevi/ za formiranje izvesnog broja "Ambasada lokalne demokratije", čiji je cilj stvaranje poverenja između etničkih grupa. Ova druga akcija bi mogla pozitivno da utiče na stanje kulturne baštine. Gradovi u kojima je predloženo osnivanje prvih "Ambasada lokalne demokratije" su Pula, Subotica, Skoplje, Sarajevo i Tuzla.

(c) Parlamentarna skupština [vidi Dok. 6756]

- ICCROM /Međunarodni centar za proučavanje očuvanja i restauracije kulturne baštine/

Početkom 1993. godine u ICCROM je na obuku od nekoliko meseci došao manji broj mladih hrvatskih stručnjaka. U koordinaciji s UNESCO, Evropskom zajednicom, Savetom Evrope, ICOMOS i drugim organizacijama ICCROM takođe planira da, kad se završi rat, sprovede jednu obimnu akciju koja će uključivati praktičnu intervenciju po pitanju kulturne baštine. Ona je u fazi osmišljavanja.

- UNESCO

UNESCO je, zajedno Međunarodnim savetom za spomenike i lokalitete (ICOMOS) i holandskom Vladom, organizovao inicijativu za poboljšanje haške konvencije (prvi sastanak održan je u oktobru 1992. godine). U kontekstu tog poduhvata, ICOMOS se konkretno pozabavio problemom "spremnosti za katastrofu", u vezi s čime će biti objavljen priručnik. Stručnjak UNESCO za Hašku konvenciju razrađuje predloge koji će se zasnivati na operativnim aspektima Konvencije (angažovanje u međunarodnim snagama vojnika koji su obučeni u konzervaciji) a ne na filozofskim aspektima samog teksta. Ta pitanja biće obrađena na međunarodnom sastanku u Holandiji u septembru ili oktobru 1993. godine.

Vidi i odeljak IV u vezi s radovima u Dubrovniku.

Nevladine organizacije

- Evropski komitet za sela i manja mesta (ECOVAST)

Hrvatsku su posetili pojedinačni članovi, uključujući Jane Wade, Johna Sella i Angusa Fowlera, članove Izvršnog komiteta. Misija u Hrvatskoj u kojoj su bili Wade i Sell (11-17. jula) naročito je značajna kad je reč o utvrđivanju činjenica (mahom u Slavoniji) i savetovanju lokalnih vlasti u vezi s postupkom planiranja i primerenim reakcijama na ratnu štetu (sprečavanje uništavanja oštećenih objekata, uklanjanja crepa, dekorativnih i ostalih elemenata).

Tokom ove misije osnovan je ogranak ECOVAST za Hrvatsku.

- Međunarodni savet za muzeje (ICOM)

ICOM organizuje ekspertsku misiju u Hrvatsku s ciljem da se ispita stanje u muzejima, da se na licu mesta daju predlozi i, ukoliko je moguće, direktno realizuju.

Austrijski nacionalni komitet, na čelu sa dr Waidacherom iz Joanneuma u Gracu, aktivno se bavi tim pitanjem (vidi dole).

- ICOMOS (vidi gore)

Nemački nacionalni komitet ICOMOS traži sredstva za tehničke misije u Mostaru, ali zasad bez uspeha.

Nacionalni komitet Ujedinjenog Kraljevstva pomogao je ledi Beresford-Pierce, koja je 1992. u Londonu organizovala nekoliko izložbi o razaranju hrvatske baštine i dobrotvorni koncert za Dubrovnik.

U Hrvatskoj je osnovan nacionalni komitet ICOMOS.

Muzeji

Landesmuseum Joanneum (Grac, Austrija), Kunsthistorisches Museum, Muzeji grada Beča, Regionalni muzej Vorarlberg (Bregenz).

Na sastanku u Zagrebu (15-16. decembra 1991. godine), sazvanom na inicijativu ARCH, formirana je komisija stručnjaka iz gorepomenutih muzeja s ciljem da ispita uzroke i posledice ratnog razaranja u Slavoniji. Zaključci te komisije (hotimično ekonomsko i kulturno razaranje od strane JNA i snaga koje su joj pomagale, potpuno nepoštovanje međunarodnih i evropskih konvencija o kulturnoj baštini) poslali su Savetu Evrope u februaru 1993. godine.

U vezi s ovom inicijativom hrvatska ministarstva za okolinu, kulturu i obnovu razgovarala su s austrijskim Međunarodnim udruženjem za urbanizam (Internationale Gesellschaft für Stadtgestaltung), pa je u decembru 1992. godine sastavljen privremeni izveštaj IGS o izmeni planova za Pakrac i Lipik, koji je sastavio dr Reinhard Breit, koji je u maju prosleđen Savetu Evrope.

Udruženja i fondacije

- *Belgijski komitet za Dubrovnik* [zatražene su informacije]

- *Francuski komitet za humanitarnu pomoć i zaštitu Dubrovnika (Francuska)*.

Vidi gore, odeljak IV.

- *Arheološki klub iz Rima (Italija)*

Arheološki klub, koji ima više od 600 ogranaka širom Italije i okuplja široku publiku, kako profesionalce, tako i amatere, potrudio se da italijansku javnost uputi u pitanje ratnog razaranja (putem skupova, dobrotvornih koncerata, brošura). On je razvio naročito bliske veze sa Zadrom, a energičnost direktora zadarskog Zavoda g. Domijana u velikoj meri doprinosi toj saradnji.

- *Fondacija ARCH (Švajcarska)*

Osnovana 1990. godine, sa sedištem u Luganu, fondacija ARCH se bavi zaštitom, očuvanjem i restauracijom pokretne kulturne baštine u Evropi, naročito istočnoj i centralnoj. Osim u Hrvatskoj, ona je aktivna i u Mađarskoj (srpska pravoslavna crkva u mestu Rackeve) i Rusiji (pomoć u konzervaciji u državnom muzeju Ermitaž). Jedan od njenih specijalnih projekata je formiranje Studija za mobilnu konzervaciju. ARCH je jedna od malobrojnih organizacija koje su istakle neophodnost praktične intervencije i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini za vreme rata.

Radove ove fondacije u Dubrovniku vidi gore.

- *Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue UK*

Ovo udruženje se donedavno praktično svodilo na jednu osobu (generalni sekretar dr Marian Wenzel je stručnjak za ranu srednjovekovnu kulturu Bosne). Ipak, to je jedina strana organizacija u Evropi koja je bila u mogućnosti (i voljna) da nam pruži informacije o stanju kulturne baštine u Bosni i Hercegovini. Ona ima izvesnu logističku podršku instituta

Courtauld, nešto malo finansijske pomoći od Ambasade Turske u Ujedinjenom Kraljevstvu i finansijsku podršku fondacije Cress (Evropski program pri Svetskom fondu za spomenike). Ona je organizovala manje izložbe fotografija.

- *Consortium for rebuilding Croatia (Ujedinjen Kraljevstvo) /Konzorcijum za obnovu Hrvatske/*

Ovo udruženje, među čijim osnivačima su Sell, Wade i Postins (savetnici za konzervaciju zgrada i parkova), osnovano je 1992. s namerom da prikuplja sredstva za projekte rekonstrukcije koje će izvoditi zajedno s Hrvatima. Konzorcijum navodno planira da pomogne i Sarajevu.

- *Society for the Protection of Ancient Buildings (Ujedinjeno Kraljevstvo) /Udruženje za zaštitu starih građevina/*

Ovo udruženje je pokrenulo kampanju pod imenom "Operation Tarpaulin" /"operacija cirada"/ za nabavku materijala za privremeno pokrivanje krovova i pripremilo je pamflet naslovljen "Prva pomoć za opravku zgrada oštećenih u ratu".

- *York Institute for Advanced Architectural Studies (University of York, Ujedinjeno Kraljevstvo) /Institut za napredne studije arhitekture, Jork/*

Institut je organizovao skupove i obuku u vezi s restauracijom nakon počinjene ratne štete. Konkretni rad u Dubrovniku vidi u odeljku IV gore.

- *Rebuild Dubrovnik Fund (SAD) /Fond za obnovu Dubrovnika/*

Vidi odeljak IV gore.

- *Getty Grant Programme (SAD) /Getijev program stipendija/*

Ovaj program, koji mahom funkcioniše na osnovu kofinansiranja i zavisi od konkretnih predloženih projekata. S njim je kontaktiralo udruženje *Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue UK*, pa je stručni savetnik predloge prosledio arhitektama u Mostaru.

- *Fondacija Soros (Open Society Fund) /Fond otvoreno društvo/ (SAD)*

Fondacija Soros iz Sjedinjenih Država, koju je osnovao jedan bogati Mađar i bavi se razvojem u istočnoj Evropi, ima svoje ogranke i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Njene aktivnosti su dosad podrazumevale klasičniju humanitarnu pomoć, ali je finansirala i neke restauratorske aktivnosti u Dubrovniku i, prema rečima *Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue UK*, čini se da je voljna da posveti više pažnje kulturnoj baštini.

- *World Monuments Fund (SAD) /Svetski fond za spomenike/*

Ova neprofitna organizacija, sa sedištem u Njujorku i ogrankom u Parizu, koja se bavi restauracijom i planiranjem restauracije pojedinačnih spomenika, objavljuje članke o šteti nanetoj kulturnoj baštini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Ona predstavlja ozbiljnog saradnika koji bi mogao da interveniše u vezi s konkretnim spomenicima (ili odluči o drugim

vidovima pomoći, kao što je obuka) kad budu dostupne bolje informacije i situacija bude jasnija.

Druge inicijative

Svi predstavnici ili savetnici međunarodnih organizacija u bivšoj Jugoslaviji susreli su se sa samostalnim posetiocima ratom zahvaćenim područjima. Neki od njih predstavljaju svoje kompanije, neki su došli iz sopstvenih pobuda. Svi traže nekakvu vrstu posla. Nekima se može verovati, a nekima ne. Ugled međunarodnih organizacija možda je dosta pretrpeo u ovom ratu, ali ni ugledu civilnog društva zapadnih zemalja nije doprinelo prisustvo tih posetilaca, koje je jedan britanski arhitekta nazvao "šičardžijama".

U interesu svih međunarodnih organizacija, pre svega UNESCO i Saveta Evrope, jeste da ne pokušavaju da direktno kontrolišu te inicijative, već samo da ih identifikuju i razmenjuju informacije o njima, da savetuju državne i lokalne vlasti u vezi s njima i da koordinisanom međunarodnom angažovanju po pitanju Hrvatske i Bosne i Hercegovine doprinesu pokretanjem uverljivijih inicijativa.

Skupovi

- Skup u Zagrebu, 15-16. decembra 1991. godine (vidi gore pod stavkom za Landesmuseum Joanneum)

- "Saving Croatia's Artistic and Architectural Heritage" /Očuvanje umetničke i arhitektonske baštine Hrvatske/, skup održan u Centru za konzervaciju i Odseku za posleratni razvoj Instituta za napredne studije arhitekture, University of York (Ujedinjeno Kraljevstvo), 9. maja 1992. godine.

(Takođe vidi gore, u odeljku IV, pod stavkom za Dubrovnik)

- Skupovi u vezi s Haškom konvencijom (vidi gore, pod stavkom za UNESCO).

- Međunarodna konferencija o posledicama rata na okolinu (koju je organizovala Vlada Hrvatske, Zagreb, 13-17. april 1993. godine): učesnici sastanka u vezi s kulturnom baštinom sastavili su deklaraciju u kojoj se ponavlja veliki broj tvrdnji iz prethodnog izveštaja ovog savetnika (da je neophodno da PMEZ obezbedi prevoz za posete međunarodnih stručnjaka i da međunarodne, regionalne, državne i lokalne organizacije intervenišu u vezi s popravkom i daju savete u vezi s rekonstrukcijom i popravkama), ali i traži da se preispitaju konvencije o kulturnoj baštini kako bi imale veće dejstvo u vreme rata, i poziva Savet Evrope da koordiniše međunarodnu akciju, a hrvatska Vlada da osnuje državne, regionalne i lokalne koordinacione organe.

- Međunarodna konferencija o razaranju spomenika kulture (koju je organizovala dr Azra Begić, predsednik sarajevskog ogranka Fondacije Soros, Sarajevo, 5-6. maj 1993. godine).

- Međunarodna konferencija o rekonstrukciji, restauraciji i obnovi nakon rata, koju je organizovao Međunarodni forum iz Graca (12-16. maj 1993. godine).

- Seminar o ratnoj šteti nanetoj umetničkim delima, koji je Courtauld Institute (London, Ujedinjeno Kraljevstvo) planirao za jun 1993. godine.

Izložbe

- Izložbe u Štajerskoj (Austrija): Osijek – portret jednog hrvatskog grada (Feldbach, jul 1992. godine), Šteta naneta kulturnoj baštini Hrvatske (Landesmuseum Joanneum, jul-oktobar 1992. godine), izložba o Karlovcu u Hartbergu i Pinkafeldu (nema datuma).

- UNESCO (kulturna baština Hrvatske na Spisku svetske baštine, oktobar 1992. godine).

- Parlamentarna skupština Saveta Evrope (Strazbur): “Dubrovnik u ogledalu Gernike” (montirao g. Tummers, septembar 1992. godine); “Ratna šteta naneta kulturnoj baštini na području Dubrovnika i Mostara” (fotografije g. Hatterera, februar-mart 1993. godine).

- Kulturno razaranje u Hrvatskoj (Grac, proleće 1993. godine).

- Izložba o kulturnoj baštini Bosne i Hercegovine (koju je priredio Islamski centar iz Istambula, druga polovina maja 1993. godine).

- “Urbicid”, izložba o razaranju Mostara koju je organizovalo Hrvatsko vijeće obrane (Mostar) i priredio mostarski zavod za spomenike, uz pomoć zagrebačkih institucija koje se bave kulturom. Izložba, koja je najpre bila postavljena u Zagrebu u decembru 1992. godine, nakon toga je obišla Maribor, Ljubljanu i Beč, i planirano je da bude postavljena u Parizu od 24. maja do 7.juna, u sedištu UNESCO. Potom će biti poslata u Helsinki i Čikago. U Parizu će biti postavljena zajedno s fotografijama Sarajeva.

VI. OPŠTI ZAKLJUČCI I PREPORUKE

87. Praktično svi zaključci iz prethodnog izveštaja (Dok. 6756) mogu se ponoviti ovde: u vezi s katastrofom koju rat predstavlja za kulturnu baštinu Evrope, o daljem razaranju (koje sve više pogađa otomansku baštinu) i potrebi za boljim informacijama. To podrazumeva dodatne međunarodne misije za utvrđivanje činjenica na terenu, inostranu tehničku i materijalnu pomoć i potrebu da međunarodne mirovne snage angažovane u bivšoj Jugoslaviji imaju u vidu faktor baštine, što znači da njihov zadatak treba da bude zaštita kulturne baštine od vandalizma i odmazde i da obaveštavaju o hitnim operacijama u vezi s oštećenom baštinom i organizuju ih.

88. Ova poslednja konstatacija je više puta izneta na Skupštini, poslednji put u uvodu g. Baumela u Dok 6756, paragraf 6. Bilo bi zanimljivo saznati da li je generalni sekretar Saveta Evrope taj zahtev zvanično uputio UN i da li je bilo neke reakcije.

89. Izvan Hrvatske i Bosne i Hercegovine (Fondacija ARCH, članovi ECOVAST, Deklaracija sa konferencije u Zagrebu 13-17. aprila 1993. godine) postoji značajno slaganje u vezi s mogućom akcijom “pre završetka rata”, a naročito u vezi s međunarodnom koordinacijom.

90. Nevladine organizacije ne mogu tako lako da deluju na terenu – to obično nije njihova uloga tokom rata – ali s obzirom na aktuelnu situaciju u bivšoj Jugoslaviji, one su verovatno u boljoj poziciji da reaguju nego vlade, bar u područjima gde se nasilje znatno smanjilo. One imaju finansijske probleme, u vezi s čim (kao i transportom) im mogu pomoći vlade i vladine organizacije (UN i PMEZ). NVO često imaju organe na nivou države i pojedinačne odseke (na primer komercijalna preduzeća) koji su u idealnoj poziciji da pruže praktičnu pomoć.

91. Naročito bi međunarodne organizacije trebalo više da sarađuju, baš kao što su na polju medija učinili UNESCO i Savet Evrope tako što su formirali koordinacioni centar u Ljubljani. U Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini treba oformiti isturena odeljenja, čime će se, u saradnji s državnim i lokalnim vlastima, obezbediti bolji protok informacija o razaranju i potrebama, ustanoviti inostrane inicijative i pomoći udruženjima i organizacijama koji žele da pomognu hrvatskim i bosanskim vlastima. Tradicionalne tehnike mirnodopske saradnje – periodični sastanci i studijska putovanja, obuka u inostranstvu, relativno kratke misije iz Londona, Beča, Pariza ili Strazbura – same po sebi su krajnje nedovoljne u sadašnjoj katastrofalnoj situaciji i potrebno je organizovati pomenutu napredniju koordinaciju.

92. Takva organizacija bi trebalo relativno lako da pronade sposobnog partnera u Hrvatskoj, ali će u Bosni i Hercegovini, i prema najoptimističnijim prognozama, partneri biti tri zajednice (Muslimani, Hrvati i Srbi) i mnoštvo saradnika u vidu institucija (slaba državna vlast i devet pokrajinskih, podeljenih po nacionalnoj osnovi, i mešovita pokrajina Sarajevo). Drugim rečima, jedna međunarodna koordinaciona organizacija zadužena za kulturnu baštinu u Bosni i Hercegovini, mogla bi da pomogne da ta baština opstane umesto da nestane u zbrci posleratnog perioda, koji bi moglo da karakteriše dalje “kulturno čišćenje”.

93. Komitet za kulturnu baštinu CDCC (Saveta Evrope) treba da se usredsredi na “posleratnu obnovu”, prvenstveno u Hrvatskoj, pošto je ona potpisnica Evropske konvencije o kulturi, a pošto je UNESCO i dalje usredsređen na Dubrovnik, Parlamentarna skupština Saveta Evrope mora sama da preuzme dalju inicijativu u vezi s baštinom tokom rata uopšte, a naročito u Bosni i Hercegovini.

94. U vezi s Bosnom i Hercegovinom mogu se dati predlozi koji slede. Međutim, većina njih se može prilagoditi delovima Hrvatske u kojima i dalje traje rat:

1) da zadatak mirovnih snaga UN uključi zaštitu kulturne baštine od vandalizma i organizovanje hitnih popravki u saradnji s lokalnim vlastima;

2) da se u Sarajevo, Mostar i Banjaluku pošalje misija koja će prikupljati informacije o stanju kulturne baštine, kao i utvrditi koje su hitne potrebe u materijalu, tehničkoj podršci i operativnim strukturama i o njima razgovarati sa saradnicima zaduženim za kulturu (institutima, odsecima pri vladi); svrha te misije trebalo bi da bude arbitraža u raspravama različitih zajednica po pitanju baštine;

3) da se ta misija nastavi u Podrinju što je moguće ranije, kao i na drugim područjima u Bosni i Hercegovini nakon što u njima prestanu ratna dejstva;

4) da Savet Evrope formira međunarodno koordinaciono telo u čijem će sastavu biti UNESCO i predstavnici udruženja i NVO sa iskustvom u ratom zahvaćenim područjima; što

pre treba osnovati malu isturenu organizaciju sa sedištem, na primer, u Sarajevu, ali koja će delovati širom zemlje;

5) da Savet Evrope pokrene razgovore s UNESCO i drugim relevantnim organizacijama s ciljem da se pokrene međunarodna ili evropska kampanja za zaštitu kulturne baštine Bosne i Hercegovine čim to uslovi budu dozvolili;

6) da Savet Evrope i UNESCO omoguće da se u Bosni i Hercegovini primene sve konvencije i instrumenti koji će pomoći rekonstrukciji njene kulturne baštine.

D. PISMO

Azre Begić, Udruženje za međunarodne aktivnosti i spasavanje baštine

Ministarstvo spoljnih poslova, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Jacquesu Baumelu, predsedniku potkomiteta za arhitektonsku i umetničku baštinu, Parlamentarna skupština Saveta Evrope

Zainteresovani smo za primerak Informativnog izveštaja Saveta Evrope o ratnom razaranju kulturne baštine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Izuzetno smo zahvalni za pažnju koju je Parlamentarna skupština posvetila našoj situaciji.

U Sarajevo dosad spolja nisu dolazile zvanične misije za kulturna pitanja, a stanje kulturne baštine je u svakom pogledu izuzetno kritično i svakim danom je sve kritičnije, uprkos svim našim naporima. Očajnički nam je potrebna takva inostrana misija jer osećamo da je svet zaboravio na našu kulturu.

Učinićemo sve što je moguće da tu misiju upoznamo sa aktuelnom situacijom naše kulturne baštine i da joj stavimo na raspolaganje sve potrebne informacije. Postaraćemo se da se sastane sa svim ustanovama vezanim za kulturu koje su ostale u Sarajevu i da im se omogući pristup svim spomenicima kulture. Daćemo sve od sebe da osiguramo bezbednost te misije.

Molimo da se ta misija pošalje što pre.

Sarajevo, 30. maj 1993.

D. AKTIVNOST STEIERMÄRKISHCE LANDESMUSEUM JOANNEUM

(Joanneum muzej pokrajine Štajerske)

u bivšoj Jugoslaviji 1991-1993.

Qui tacet, consentire videtur

dr Dietrich Kramer

Zadatak

Od austrijskih muzeja je 1991. godine zatraženo da pomognu obnovu kulturnih objekata oštećenih ratom u delovima Hrvatske koji su bilo naročito izloženi razaranju.

Steiermärkishce Landesmuseum Joanneum je bio spreman da odmah odgovori na taj zahtev i od tada ima svog delegata u komitetu zaduženom za ocenu umetničkih dela i kulturnih objekata u Hrvatskoj koji su hotimično oštećeni, kao i u radnoj grupi "Planiranje obnove u Hrvatskoj" pri Međunarodnom udruženju za urbanizam i fondaciji "Obnova umetničkih dela kulturne baštine".

Tokom niza preliminaranih razgovora, kao i višednevnih konsultacija i brojnih odlazaka na područja zahvaćena ratom, bilo je zajedničkih nastojanja da se utvrde razmere razaranja u Hrvatskoj, naročito razaranja kulturnih bogatstava, i da se one analiziraju kako bi se precizirali zadaci i u budućnosti definisali tačni zadaci i rad na obnovi.

Područja delovanja

Aktivnosti izveštača počev od 1991. godine uključivale su učešće na sledećim poljima:

- * evidentiranje i formulisanje problema;
- * prikupljanje i zavođenje propratnog materijala;
- * dokumentacija u područjima zahvaćenim ratom;
- * utvrđivanje gde se nalaze dela kulturne baštine;
- * analiziranje istorijskog razvoja naselja;
- * informisanje o istorijskim događajima;
- * konsultovanje s hrvatskim zvaničnicima i institucijama;
- * izrada preporuka i planova;
- * priređivanje i osmišljavanje izložbi;

* pripremni radovi za stručne diskusije.

Nastojanja su prvobitno bila usredsređena na područja Vukovara, Osijeka, Pakraca, Novske i Karlovca. Istrage su takođe sprovedene u dosta mesta u Slavoniji. Uopšteno govoreći, planirano je da se obnove ili ponovo izgrade oštećeni spomenici u 590 gradova i sela u Hrvatskoj. Istorijske celine u Vukovaru, Vinkovcima, Petrinji, Kostajnici, Otočcu i Gospiću trebalo bi da se obnove koliko je to moguće. To važi i za naučnu infrastrukturu oštećenu tokom rata (instituti, muzeji i arhivi).

S obzirom na događaje, tokom 1993. godine intenzivirani su kontakti s Bosnom i Hercegovinom, izvršena je ocena izveštaja o razaranju spomenika kulture u Bratuncu, Foči, Mostaru i Zvorniku i sprovedene su preliminarne istrage.

Zaključci i perspektive

Obnova i restauracija kulturne baštine na pogođenim područjima postale su zadatak koji se više ne može izvršavati na nivou države. Čak i uz obimnu međunarodnu pomoć, on se može izvršavati i sprovoditi samo tokom dužeg perioda. Treba uzeti u obzir i druge faktore, kao što su ogromne razmere štete nanete kulturnoj baštini, koja se još ne može definitivno utvrditi, mogućnosti i trajanje faze planiranja s obzirom na stanje građevinske industrije i, pre svega, trenutne izuzetno komplikovane političke i ekonomske situacije. Usled toga, tokom dužeg period i dalje će biti potrebno, pa čak i neophodno, i rečju i delom pomagati sve mere spasavanja i obnove spomenika kulture u Hrvatskoj i podsticati odgovarajuće inicijative. Još uvek je potrebna pomoć za hvatanje u koštac s metodologijom neophodnog planiranja. Pošto mnoga područja opustošena ratom još uvek nisu pristupačna, čini se da bi bilo korisno na osnovu primera osmisliti probne pristupe.

Naravno, oni se u budućnosti mogu pokazati korisnim i za Bosnu i Hercegovinu.

E. DEKLARACIJA

doneta na Konferenciji o uticaju rata na okolinu

Zagreb, 17. april 1993.

A. Prihvatajući da su informacije o posledicama rata na kulturnu baštinu dovoljna osnova za planiranje budućih akcija ovim:

1. molimo Posmatračku misiju Evropske zajednice da omogući posete međunarodnih stručnjaka područjima kojima hrvatske i bosanske vlasti nemaju pristup i
2. molimo da se u vezi s omogućavanjem toga donese odluka na najvišem mogućem nivou u Evropskoj zajednici.

Pored toga, pošto se čini da informacije koje su sada dostavile hrvatske i bosanske institucije nisu dovoljno opsežne i detaljne da bi se izvršila celovita i objektivna ocena kulturne baštine, ovim:

3. molimo te institucije da organizuju više rada na terenu, i to hitno.

B. Prihvatajući da međunarodne konvencije o zaštiti spomenika kulture i objekata posvećenih kulturi nisu poštovane tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, ovim:

1. pozivamo hrvatske vlasti da u Hrvatskoj organizuju konferenciju o praktičnim sredstvima za primenu tih konvencija;
2. molimo Ujedinjene nacije da hitno preispitaju efikasnost Haške konvencije iz 1954, protokola iz 1977. godine uz Ženevsku konvenciju od 1949. godine i Pariske konvencije iz 1972. godine.

C. Uviđajući da je, da bi se sprečilo da okolina i kulturna baština usled nemara pretrpe sekundarnu štetu, potrebno otpočeti planiranje što je pre moguće, ovim:

1. pozivamo relevantne međunarodne, državne, regionalne i lokalne organe da odmah počnu s pripremama za popravku i obnovu.

te uviđajući da taj proces ometa nedostatak koordinacije i da je on rasplinut usled dupliranja, pozivamo

2. Savet Evrope kao evropsku organizaciju koja se najviše bavi zaštitom okoline i kulturne baštine da koordiniše aktivnosti raznih međunarodnih organizacija zainteresovanih za očuvanje baštine.
3. hrvatsku vladu da odredi organ koji će biti zadužen za koordinaciju reakcije na nivou države po pitanju ratne štete i da se postara da se na regionalnom i lokalnom nivou uspostavi slična koordinacija koja će uključivati lokalno stanovništvo i ceniti njihov doprinos.

Dalje uviđajući da postoji ozbiljna mogućnost da usled propadanja dođe do daljih gubitaka i da postoji ogromna potreba za skloništima, ovim:

4. pozivamo relevantne međunarodne, državne, regionalne i lokalne organe da vlasnicima istorijskih objekata, uključujući vlasnike tradicionalnih objekata u ruralnim područjima, hitno pruže praktičnu pomoć i posavetuju ih kako bi omogućili da otpočnu popravke koje neće uključivati rušenje.
5. molimo hrvatske vlasti da na osnovu gore zatraženih podrobnih analiza izvrše jasnu ocenu materijalnih potreba po pitanju kulturne baštine, kako bi se međunarodna pomoć usmerila ka glavnim prioritetnim područjima.